

Somogyi Dániel

Keletnémet lektorátusok a Magyar Népköztársaság felsőoktatási intézményeiben (1958–1973)

A dolgozat a Német Demokratikus Köztársaság és a Magyar Népköztársaság együttműködését vizsgálja az egyetemi germanisztika területén. A keletnémet állam által küldött lektorokat összetett feladatkörrel bízta meg az államapparátus: az írásban ennek szakmai és politikai vetületeit, valamint diplomáciai kontextusát elemzem. Utóbbi illetően elengedhetetlen az 1956-os forradalom hatásainak, illetve a német mint idegen nyelvoktatás magyarországi helyzete változásainak bemutatása, amely az NDK, illetve kisebb mértékben az NSZK számára biztosított befolyásszerzési lehetőséget.

Kulcsszavak:

kultúracsere, kulturális egyezmény, lektorátusok, kulturális külpolitika

Der vorliegende Beitrag setzt sich zum Ziel, die Zusammenarbeit auf dem Gebiet der universitären Germanistik zu analysieren. Die Lektoren aus der DDR wurden mit einem komplizierten Aufgabenbereich beauftragt. Im Folgenden widme ich diesen sowohl fachlichen als auch politischen Aspekten sowie der diplomatischen Umgebung besondere Aufmerksamkeit. Diesbezüglich kann man auf die Schilderung der Wirkungen des Volksaufstandes 1956 bzw. der Veränderungen im ungarischen DaF-Unterricht nicht verzichten. Dies bot die Möglichkeit der Einflussnahme – größtenteils der DDR, weniger der BRD.

Schlüsselwörter:

Kulturaustausch, Kulturabkommen, Lektorate, auswärtige Kulturpolitik

1. Bevezetés

Kutatásom középpontjában a Német Demokratikus Köztársaság német nyelvvel és kultúrával kapcsolatos, magyarországi idegennyelv-oktatással összefüggő megfontolásai és az ezzel párhuzamos kulturális külpolitikai elképzelések állnak. Azt vizsgálom, hogy a Magyar Népköztársaság germanisztikai tanszékein – első ízben 1953-ban Budapesten, majd 1958-tól a vidéki egyetemeken, főiskolán (Szegeden, Debrecenben és Pécsen) – alkalmazott lektorok tevékenysége mennyiben és milyen módon tükrözi ezen célkitűzéseket.

Ennek során szót ejtek olyan tényezőkről is, amelyek közvetlenül meghatározták a lektorátusok történetét. A dolgozathoz feltárt forrásanyag lehetővé, a téma pedig szükségessé teszi, hogy kitérjek a vizsgált korszak, valamint az azt megelőző évek egyetemi germanisztikáinak és a németoktatás helyzetére is. Minthogy a hatvanas évek első felében megnövekedett a nyugatnémet–magyar kapcsolatok intenzitása – pontosabban az NSZK magyarországi jelenlétének mértéke –, az NDK hamar kiépítette intézményeinek láncolatát, amelynek célja az volt, hogy garantálja a német kultúra terén érkező hatások fölötti keletnémet monopóliumot. Az NSZK tudományos szegmenst érintő részben sikeres, részben sikertelen törekvései miatt –

utóbbiaknak a német nyelv oktatásába való bekapcsolódás is részét képezte – ezen „intézményrendszer” fontos elemei a lektorátusok voltak. Éppen ezért nem mondhatok le arról, hogy bemutassam a nyugatnémet jelenlét sajátosságait a magyar felsőoktatási rendszerben és az ahhoz fűzött, időnként kissé eltúlzott keletnémet reflexiókat. Úgy vélem, a lektorok munkája ebben az erőterben mind a négy helyszínen 1958-ban kezdődött, zárópontként pedig a nyugatnémet-magyar reláció történetében mérőföldkőnek számító hivatalos kapcsolatfelvételt (1973) érdemes meghatározni. Részletesebben elemzem továbbá az 1958 után felbukkanó első lektori „generáció” munkásságát, mert utódaik tevékenységükkel az általuk létrehozott gyakorlathoz kapcsolódtak. A téma apropóját az adja, hogy mindezidáig sem a keletnémet–magyar kulturális kapcsolatokról, sem pedig a keletnémet lektorátusokról nem született részletes tudományos munka.

A dolgozat forrásbázisát emiatt elsősorban a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának 1945 utáni gyűjteményében, valamint a Berlinben működő Bundesarchivban és a Külügyminisztérium levéltárában (Auswärtiges Amt – Politisches Archiv)¹ általam feltárt dokumentumok adják.² Bizonyos kérdések megvilágításához felhasználtam személyes forrásokat,³ sajtóanyagokat is, amelyeket összevettem a levéltári dokumentumokkal. Szerződésszövegeket a „Dokumente zur Außenpolitik” c. forráskiadványokból idézek.

2. Az oktatás területén megjelenő együttműködés a keletnémet–magyar kulturális egyezményekben

A Magyar Népköztársaság fővárosában 1953-ban, a vidéki városokban 1958-ban kezdték meg működésüket a lektorok: a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen Bernhard Albert; februárban érkezett a Pécsi Tanárképző Főiskolára Hans Berthold, novemberben Szegedre, a József Attila Tudományegyetem⁴ Halász Előd vezette Germán Nyelvek és Irodalmak Tanszékére Hans-Joachim Siebert.⁵ A lektorátusi intézmény jogi háttérét az 1959. december 19-én Benke Valéria művelődésügyi és Alexander Abusch kulturális miniszter által aláírt

---

¹ A főszövegben idézett, eredetileg német nyelvű forrásokat magyarra fordítottam, az eredeti, német változatot lábjegyzetekben mellékeltem. (A kevésbé jelentős vagy kevésbé szervesen kapcsolódó részleteket magyar nyelven a jegyzetapparátusban helyeztem el.)

² Ezúton is szeretnék köszönetet mondani az érintett levéltárak munkatársainak az anyaggyűjtés során kapott segítségért, támogatásért.

³ Vizkelety 2012, valamint bizonyos szempontból Mádl 1995; Bernáth 1995.

⁴ A vizsgált korszak legnagyobb részében (1962-től) ezt a nevet viselte az intézmény, így én is ezt használom a továbbiakban.

⁵ Vö. BArch DR 2/7369. Hiányos Praxenthaler táblázata, aki 1962/63-ra nézve csak 2 főiskolai lektort azonosít. Praxenthaler 2002: 234.

kulturális egyezmény képezte. Ez a dokumentum külön pontban rögzítette a lektorok feladatkörét és a munkájukat segítő intézkedéseket:

A szerződő felek kölcsönösen elősegítik és támogatják a magyar nyelv és irodalom tanszékek és lektorátusok tevékenységét a Német Demokratikus Köztársaságban és a német nyelv és irodalom tanszékekét és lektorátusokét a Magyar Népköztársaságban lektorok és megfelelő tananyagok küldésével, valamint azáltal, hogy fölveszik [a partnerország] történelmét, irodalmát, gazdaság- és országismeretét a köz- és felsőoktatási intézmények megfelelő tantervei.⁶

Az 1959-es szerződéssel továbbá diákcsera-kapcsolatokat alapoztak meg a partnerországok egyetemei között,⁷ valamint előírták az érintett államok pedagógiai intézményei közötti széleskörű tapasztalatcserét.⁸

A jelek szerint ebben az esetben nem az egyezmény teremtette meg a gyakorlatot, hanem a korábbi, meghaladott szövegezésű megállapodás tette indokoltá egy újabb megalkotását, hiszen az 1958-ban „hatályban lévő”, 1950. június 24-én Révai József népművelésügyi miniszter és Anton Ackermann külügyi államtitkár által hitelesített szerződés⁹ mindössze a következő rövidebb pontot tartalmazta az oktatásügy (nem is kimondottan a felsőoktatás) területét illetően: „Mindkét kormány kölcsönösen küld tanterveket, képzési anyagokat és felszereléseket a köz- és a felsőoktatás számára, hozzáférhetővé teszik a pedagógiai témájú munkákat, folyóiratokat, és támogatják a tapasztalatcserét az oktatásügy területén.”¹⁰ Az általam vizsgált munkatervek alapján elmondható, hogy a „kulturcseré” ezen szeglete ténylegesen ennyiből is állt: sor került pedagógiai szaklapok, tantervek, tankönyvek cseréjére, az érintett állami szervek tájékoztatták egymást a frissen életbe lépő törvényi szabályozásokról, valamint küldtek és fogadtak pedagógusdelegációkat is,¹¹ amelyek feladata a partnerország oktatásügyének vizsgálata volt. Ezen túlmutató eseménynek az 1950 és 1958 közötti

---

⁶ „Die Abkommenspartner fördern und unterstützen die Tätigkeit der Lehrstühle bzw. Lektorate für die ungarische Sprache und Literatur in der Deutschen Demokratischen Republik und der Lehrstühle bzw. Lektorate für die deutsche Sprache und Literatur in der Ungarischen Volksrepublik durch Entsendung von Lektoren und den Austausch entsprechender Materialien sowie die Aufnahme der Geschichte, Literatur, Landes- und Wirtschaftskunde des anderen Landes in die entsprechenden Lehrpläne der Hochschulen und allgemeinbildenden Schulen.” – „Kulturális egyezmény a Magyar Népköztársaság és a Német Demokratikus Köztársaság között, 1959. december 19.”, 2. pont. Dokumente zur Außenpolitik VII. 491.

⁷ „A szerződő felek lehetővé teszik, hogy aspiránsok és diákok egymás egyetemlein, valamint fő- és szakiskoláiban tanulhassanak.” – Uo., 3. pont.

⁸ „A szerződő felek elősegítik és támogatják az együttműködést a pedagógiai főiskolák és intézetek között, delegációk kölcsönös küldését – amelyek az általános iskolák, szakiskolák és felnőttképzési intézmények feladatait és felépítését tanulmányozzák –, valamint tantervek, taneszközök, pedagógiai témájú folyóiratok és könyvek cseréjét.” – Uo., 4. pont.

⁹ James P. Niessen tanulmányának keletnémet-magyar kulturális kapcsolatokról szóló leírásában nem említi a kulturális egyezményt az 1950-ben kötött szerződések között (Niessen 2006: 111).

¹⁰ „Kulturális egyezmény a Magyar Népköztársaság és a Német Demokratikus Köztársaság között, 1950. június 24.”, 3. pont. Dokumente zur Außenpolitik IV. 383.

¹¹ Az első nagyszabású látogatásra és a magyar oktatásügy minden szegmensének vizsgálatára az NDK részéről 1952. december 4. és 19. között került sor. Vö. DR 2/4083.

időszakban – tehát a Rákosi-korszakban és az 1956-os forradalmat követő, ahhoz még szervesen kapcsolódó években – a magyarországi német kisebbség oktatásához szükséges tankönyvek rendelkezésre bocsátását (Poprády 1995: 224),¹² végül a lektorátusok felállítását tekinthetjük.

Úgy vélem, a lektorátusok utólagos szabályozását, amely az 1959-es szerződés (és a hozzá kapcsolódó munkatervek) formájában valósult meg, részben a szegedi lektor, Hans-Joachim Siebert által is jelzett, a szervezatlenség és a gyakorlat szabályozásának hiányosságai indokolták (a lakhelykiutalás például csak 1960 áprilisában oldódott meg). „Így az első hetekben szükségszerűen számos nehézség jelentkezett, amelyek részben a kulturális egyezmény megfelelő paragrafusának felületes megfogalmazásából adódtak” – olvashatjuk beszámolójában.¹³ Ebbe a fejlődési trendbe illeszkedik az 1967. július 7-én aláírt, harmadik (és 1973-ig utolsó) egyezmény, amely részletesebben tér ki az 1958 után megjelenő elemekre: az ösztöndíjprogramokra, a diákcsere-re, a tanárképzés terén lehetséges összefonódásra.¹⁴ A három egyezmény összehasonlító elemzése jól mutatja, hogy míg 1950-ben az egyik fő cél az NDK államiságának elismertetése és számára „baráti” légkör kialakítása volt,¹⁵ többek között sablonos és a szocialista országokkal egy kaptafára készülő kulturális egyezményekkel, 1959-ben és főként 1967-ben a korábbi tapasztalatok és szükségletek mentén jóval specifikusabb dokumentum összeállítása volt lehetséges.

Az 1958-as év fejleményeit pedig meglátásom szerint több tényező együttes fennállása okozza: kiemelendő egyfelől az 1956-os forradalom hatása, amely a keletnémet-magyar kulturális kapcsolatok területén is érződött, másfelől a vidéki egyetemek (főiskolák) németszakjainak újbóli működése, ill. megszervezése, végezetül, részben ezzel összefüggésben, a közoktatásban németet tanulók és ezzel párhuzamosan a germanisztika szakos egyetemi (főiskolai) hallgatók számának növekedése. Ezek rövid bemutatása elengedhetetlen ahhoz, hogy megismerjük a magyarországi viszonyoknak azt az olvasatát, amelyet az NDK-kormányzatok a lektorok munkakörnyezeteként értelmeztek.

---

¹² Tóth Ágnes értekezésében kiemeli, hogy ezek a segédkönyvek a gyakorlatban kevésbé voltak használhatók, ami sokáig megnehezítette nyelvi oktatást (2017: 360).

¹³ „So musste es in den ersten Wochen zu zahlreichen Schwierigkeiten kommen, die sich zum Teil auch aus einer nur oberflächlichen Abfassung des entsprechenden Paragraphen im Kulturabkommen ergaben.” – BArch DR 2/7369 405. és 392.

¹⁴ Dokumente zur Außenpolitik XV/2. 1076–1085. Ezekről bővebben az 5. fejezetben.

¹⁵ Ehhez ld. Wentker: 2007: 54. Az NDK célkitűzései leginkább arra irányultak, hogy magáról pozitív képet alakítson ki, nemzetközi partnereiben szimpátiát keltsen, megnyerje őket, hogy Kelet-Németország ügyeivel kapcsolatban kedvező fogadtatásra találjon. Mindez továbbá szorosan összefüggött Kelet-Berlin azon törekvésével, hogy az NDK-t a diplomácia játékszabályai szerint minél több ország államiságában, illetve „a német államként” ismerje el.

3. A germanisztika és a németoktatás helyzete a Magyar Népköztársaságban 1945 után

A második világháborút követően a német nyelvhez olyan részben pszichológiai, részben politikai terhek kapcsolódtak, amelyek súlyosan megnehezítették, csaknem ellehetetlenítették annak egyetemi szintű, filológiai igényű kutatását és oktatását. Ez a folyamat különösen a kommunista párt pozícióinak megszilárdulásával erősödött; szervezeti szinten jelentkezett az a probléma, hogy a negyvenes évek második felében a korábbi germanista elit jelentős része elhagyta az országot. Így tett Schwartz Elemér, akit 1947-ben nyugdíjaztak, majd a Leuveni Katolikus Egyetem meghívására Belgiumba települt, és egyetemi oktatóként tevékenykedett 1962-ben bekövetkezett haláláig. Hasonló pályát futott a budapesti oktatók közül Thienemann Tivadar is, aki 1947-ben Belgiumba, majd az Egyesült Államokba vándorolt ki.

Mínt hogy a közoktatásból kiszorult a német nyelv – az orosz tanítása kapott kitüntetett helyet –, a „tanárutánpótlás” nevelésére sem volt szükség (a nemzetiségi nyelvoktatásról lásd lentebb), amint az az „Egyetemi Lapok” 1963. májusi számának hasábjain olvasható:

A felszabadulás után két ok is nehezítette a tanszék feltámasztását. Egyrészt nem volt megfelelő oktatói garnitúra, mivel a tanszék régi vezetői nyugatra távoztak. Másrészt meg kellett küzdeni az emberileg ugyan magyarázható, indokolt, de eléggé elvakult ellenszennvel, a téves nézettel, miszerint minden, ami német, az egyben fasiszta is. Meg kellett magyarázni, hogy a németiséget lényegében nem Hitler, hanem Goethe, Marx s a többi nagy alkotó és gondolkodó fémjelzi.¹⁶

A német nyelv mellőzésén kívül az is szerepet játszhatott, hogy az egyetemeknek a korábbiakhoz képest inkább az oktatást, semmint a kutatómunkát jelölték ki feladatként, pontosabban az előbbit leválasztották az utóbbiról (Bernáth: 1995: 274).

Mindez természetesen a hallgatók felvételi kilátásaira is hatást gyakorolt. Az ötvenes évek legelején 4–5 fős évfolyamok indultak (Vizkelety 2012: 218). A német szak megítélése a szintén nyugati nyelvek közé sorolt angolénál és franciáénál is kedvezőtlenebb volt (Mádl 1995: 260), amin az NDK megalakulását követő kulturális kapcsolatfelvétel, az 1950-ben kötött szerződés és a keletnémet állam szerény mértékű bekapcsolódása a magyarországi germanisztikába változtatott. Az évfolyamok létszáma 10–15 főre emelkedett, s ennek jelentős részét tették ki a magyarországi németek (Vizkelety 2012: 218).¹⁷ Az NDK jelenlétének egyik hozadéka lett az ELTE Német Tanszéke könyvtárának feltöltése, bővítése. Szintén ennek jegyében érkezett 1953-ben elsőként egyetemi lektor az országba Werner Lenk személyében.¹⁸ Az őt követő Hans Kolbéval zárul a lektorátusok történetének első szakasza (Vizkelety 2012:

---

¹⁶ –i –c: Tanszékről-tanszékre: Reform a Német Intézetben. In: Egyetemi Lapok, 1963. május 11., 3.

¹⁷ Ezen társadalmi csoport helyzetének részletes vizsgálatára és bemutatására terjedelmi okokból jelen dolgozat keretei között nem vállalkozhatok, így a továbbiakban csupán érintettségüket említem.

¹⁸ Bernáth 1995: 276. és Egyetemi Lapok, 1963. május 11., 3. Mádl Antal – valószínűleg tévesen – az 1954-es évet említi ezzel kapcsolatban (Mádl 1995: 260).

239–240). Fontosnak tartom kiemelni, hogy mindeközben a keletnémet–magyar kulturális kapcsolatok más szegmensei (is) fejlődtek. Többek között a kölcsönösen megrendezett kultúrhét, ill. irodalmi személyiségek, a „haladó írók” („fortschrittliche Schriftsteller”) látogatásai¹⁹ mindkét ország részéről mutatják azt, hogy az NDK-val fennálló politikai véleményazonosság időnként propagandisztikus hozadéka – ha teljesen nem is küzdötték le, de – ellensúlyozták a német nyelvvel, kultúrával fennálló ellenérzéseket.²⁰

A második világháború után a vidékiesen működő német tanszékek 1949-ben, ill. 1950-ben szűntek meg (ld. 1. táblázat). Szegeden Halász Előd annak ellenére sem tudta megtartani pozícióját, hogy jó (párt)kapcsolatokkal rendelkezett, belépett az MDP-be, és politikai értelemben sem számított „terheltnek”. Debrecenben Pukánszky Béla tanszékvezető halála jelentett hétéves intermezzót 1950 után (Bernáth 1995: 275).

1956 után²¹ lehetőség nyílt arra, hogy a közoktatásban tanulók az orosz után egy második idegen nyelvet is elsajátítsanak.²² A folyamat eredményeképpen már 1961-re látványos bővülést ért el a németet tanulók tábora.²³ 1965-re – egy keletnémet jelentés²⁴ tanúsága szerint – 100 304-re nőtt azok száma, akik általános iskolában, a középfokú oktatás keretei között vagy magántanulónként németet tanultak. A germanisztika szakos hallgatók száma ugyanekkor 638 fő volt, beleszámolva a budapesti, szegedi, debreceni egyetemeket, valamint a Pécsi Tanárképző Főiskola hallgatóit. Ez különösen annak fényében kiemelendő, hogy 1960-ban megszüntették az anyanyelvi oktatást a nemzetiségek körében, és áttértek a kétnyelvű modellre (Poprády 1995: 234, Tóth 2017: 374–380). Továbbá a nyelvoktatás színvonala, hatékonysága is hagyott kívánnivalót maga után.²⁵ Mádl Antal szerint leggyakrabban az angolt választották a magyar diákok, ezt követte a német (Mádl 1995: 260). Niessen ennek némiképp ellentmondóan mindössze a német „komoly riválisaként” jellemzi az angolt.²⁶ Feltehetően Mádlnak van igaza:

---

¹⁹ Ezekhez ld. pl. BArch DR 1/6005.

²⁰ Ez a német nemzetiséghez tartozók mindennapi életében is okozott atrocitásokat (ld. pl. Poprády 1995: 225–226). Nem egy esetben az államapparátus, karhatalom munkatársai követték el ilyeneket, ld. Tóth 2017: 342.

²¹ Az 1956-os forradalom egyik további következményeként számos szakember elhagyta az országot, köztük Bodi László (Leslie Bodi) is. Ld. Bernáth 1995: 276 és Vizkelety 2012: 252.

²² A német nyelv nemzetközi helyzetéről a keleti blokkban 1945 után vö. Praxenthaler 2002: 42–49.

²³ BArch DR 2/7369 370.

²⁴ BArch DR 3/2294.

²⁵ Ennek háttere, hogy a (többek között német) nemzetiségekkel kapcsolatos politika alapvető átforgatója a 60-as évek második felében következett csak be: Tóth Ágnes kutatásai alapján ebből a szempontból, ha nem is homogén, de hasonló vonásokat hordozó időszakként tekint az ötvenes évekre és a korai Kádár-érára. Ld. Tóth 2017: 62–63., 64–66. Az anyanyelvi oktatás lehetőségét csak 1985-ben állították vissza, aminek valódi hatását csak a rendszerváltás után érezhető. Uo., 395–396.

²⁶ Niessen – joggal – a német nyelv magyarországi hagyományaira is felhívja a figyelmet. Niessen 2006: 111. Ugyanígy Praxenthaler 2002: 42.

több ízben is a németet sorolják második helyre.²⁷ A már idézett keletnémet dokumentum a német egyértelmű elsőségét jelzi a magyar közoktatásban, és csak 28 853 angol-, valamint 25 240 franciatanulóval számol.²⁸

Hallgatói létszám szempontjából a budapesti germanisztika járt élen. A második legnagyobb, Halász Előd által 1957-ben újjászervezett szegedi tanszéken, amely tudományos nivóját tekintve rövid időn belül ismét jelentőssé vált, kezdetben 10–15 fős évfolyamok tanultak.²⁹ Ez az 1956 előtti budapesti (és egyben országos) germanista hallgatólétszámhoz képest – amelyet a már ismert adatok, valamint annak a ténynek a birtokában, hogy a képzés akkoriban 8 féléven át tartott,³⁰ kb. 50-re tehetünk – legkevesebb tízszeres növekedést jelentett. Ezzel kapcsolatban le kell szögezni, hogy mivel a Magyar Népköztársaságban többen tanulták a német nyelvet, mint az NDK-ban a magyart, a lektorátusok jelentette potenciál is jelentősebb volt.³¹ Összehasonlításképpen érdemes figyelmet szentelni az 1964/65-ös tanévben a keletberlini Humboldt Egyetemen tevékenykedő Tarnói László magyar lektor adatainak, aki *összesen* 28 hallgatóval került kapcsolatba az órákon.³² A vidéki egyetemek számára politikai okok miatt előnyt jelentett a fővárostól való távolság: Bernáth Árpád különösen a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem kapcsán hangsúlyozza ezt a szempontot (Bernáth 1995: 277).

	József Attila Tudományegyetem – Szeged	Kossuth Lajos Tudományegyetem – Debrecen	Pécs Egyetemi szintű képzés	Tanárképző Főiskola
Leállítás	1949	1950	1940 ³³	-
Újjászervezés, felállítás	1956/57 ³⁴	1957	1990	1956 ³⁵
Lektori tevékenység indulása és a megbízatásuk vége	1958. november 18.– 1961. augusztus 31.	1958–1961 augusztus 31.	-	1958. február– 1961. augusztus 31.
Lektor neve	Hans-Joachim Siebert	Bernhard Albert	-	Hans Berthold

²⁷ Pl. „A német nyelv a Magyar Népköztársaságban tanított és tanult nyelvek között a második helyet foglalja el.” – BArch DR 2/7369 370. Praxenthaler (2002: 43) is ezt hangsúlyozza.

²⁸ BArch DR 3/2294.

²⁹ Bernáth 1995: 277–278 és BArch DR 2/7369 406.

³⁰ Néhány évvel később, 1958 táján már 5 éves (10 féléves) képzést említenek a források. BArch DR 2/7369 406.

³¹ Erről ld. bővebben az 5. fejezetben.

³² MNL OL XIX-7-1-K, 31. doboz, tárgy: „Lektorok ügyei”. A magyar lektorátus egyébként évekként a budapesti keletnémet után, a vonatkozó munkaterv szerint (tehát legkorábban) az 1956/57-es tanévben jött létre. BArch DR 1/20225.

³³ A bölcsészkar még a második világháború alatt – így tehát az előbb vázolt tényezőktől függetlenül – szüneteltette működését Pécsen, és részben Szegedre, részben Kolozsvárra került át.

³⁴ Az újraalapításokkal kapcsolatban téves Niessen (2006: 111) információja, aki ezeket 1953-ra teszi.

³⁵ Ld. pl. Tóth 2017: 360.

1. táblázat: A vidéki germanisztika tanszékek helyzete 1945 után és a lektorátusok felállítása

Látható, hogy a lektorátusok felállításának évszáma a nem sokkal korábban bekövetkezett újjászervezéssel is magyarázható, hiszen korábban erre mód sem lett volna. Véleményem szerint azonban ez még mindig nem a teljes kép, szükséges látni az 1956-os forradalom hatásait is (ld. lentebb).

A táblázat adatai között az is szerepel, hogy Pécsen a vizsgált intervallumban nem működött egyetemi szintű germanistaképzés: a keletnémet lektorok a Pécsi Tanárképző Főiskola (1962-ig Pécsi Pedagógiai Főiskola) hallgatóit oktatták. Ezen intézményben már 1956-ban létesült német tanszék, abból a célból, hogy itt a nemzetiségi általános iskolák némettanárait képezhessék, a lektorokra is emiatt lett volna szükség (Poprády 1995: 234). Ez minden bizonnyal összefüggésben áll a nemzetiségi (nyelv)oktatás lendületbe hozásának ismételt szándékával, amelyet 1955/1956 folyamán fogalmaztak meg.³⁶ A német nyelv tanítása tantárgyként – ideértve az anyanyelvi oktatást! – ugyanis 1951 előtt ezen nemzetiség körében (is) szünetelt. Poprády Judit szerint az 1951/52-es tanévben 25 általános iskolában, Tóth Ágnes kutatásai alapján ennél több intézményben, összesen 56 településen kezdődtek meg a németórák.³⁷ Az 1953/54-es iskolaévben – Poprády adatai szerint – pedig 75 általános iskolában kaptak helyet németórák az órarendben. Minden bizonnyal alábecsüli a valós számot, ugyanis Tóth összesítésében már 1952-től 101 érintett településről tesz említést.³⁸ A folyamat még az ismertetett, visszafogott formájában sem volt gördülékeny,³⁹ ami számos, politikai és az előkészítetlenségből fakadó tényezőre vezethető vissza. A nemzetiség helyzete más téren is problémás volt: az egyetlen lépés, amellyel a népcsoport önszerveződését segítették – a Magyarországi Német Dolgozók Kulturális Szövetségének⁴⁰ megalakítása volt 1955-ben, melynek működésére az MDP (majd az MSZMP) politikájának közvetítése nyomta rá a bélyegét, valamint a Szövetségnek szánt, pártirányítás alatt álló ellenőrző funkció –, kevés gyakorlati eredménnyel járt (Poprády 1995: 221, 233–234, Niessen 2006: 110, Tóth 2017: 403–408).

³⁶ Tóth 2017: 343–356. Ezt a belpolitikai megfontolások mellett külpolitikaiak is motiválták: az NDK-ból érkező oktatásügyi, kulturális delegációk gyakran kívánták felkeresni a magyarországi németek iskoláit.

³⁷ Baranya megyében 34, Bács-Kiskunban 9, Komáromban 7, Tolnában 4, Veszprémben 2 település volt érintett. Tóth 2017: 328.

³⁸ Uo., 331.

³⁹ Problémát jelentett például a tankönyvellátás: az NDK-ból érkező tankönyvek anyanyelvi oktatáshoz készültek, amely nem fedte le a német nemzetiséghez tartozók igényeit. Poprády 1995: 224, Tóth 2017: 331. Az NDK-t kérték fel szépirodalom „szállítására” is. Poprády 1995: 228, Tóth 2017: 447.

⁴⁰ A Német Szövetség nevét többször is megváltoztatták: 1956-ban Magyarországi Német Dolgozók Demokratikus Szövetsége, 1969-ben pedig Magyarországi Németek Demokratikus Szövetsége lett az új megnevezés. Poprády: 1995: 236, 243., Tóth 2017: 530 (1224., 1225. lábjegyzet).

4. Az 1956-os forradalom hatása a keletnémet–magyar (kulturális) kapcsolatokra

Az 1957-es évre a forradalom napjai alatt Kelet-Berlinben összeállított, október 29-én aláírt munkaterv már tartalmazta, hogy az NDK Felső- és Szakoktatásügyi Államtitkársága⁴¹ német nyelv és irodalom lektort küldjön a Pécsi Tanárképző Főiskolára, akinek „lehetőség szerint 1957. január 1-ig” kell megérkeznie.⁴² Ezt később szeptember 1-re módosították. Hogy ez a személy – a későbbiekben részletesebben is bemutatott Hans Berthold – csak 1958 februárjában kezdett neki feladataihoz, úgy vélem, legalábbis igen komoly részben az 1956-os forradalomnak volt köszönhető. Elképzelhető persze az is, hogy ugyanezen okból a magyar fél sem állt készen az új rendszer felállítására, ami hozzájárulhatott a késlekedéshez.⁴³

Az 1956-os év több szempontból is próbára tette az NDK vezetését. Walter Ulbricht és az NSZEP ugyanis nem hagyta érvényesülni a Sztálin halála utáni időszak enyhülésének hatásait: az 1953-as felkelések „tanulságát” mérlegelve azt tartották célravezetőnek, ha nem engednek teret a Hruscsov képviselte irányvonalnak. Jelentősnek mondható, „reformer” ellenzék sem alakult ki a párton belül.⁴⁴ Folytatták az 1953 után bevezetett kurzust, amely kisebb igazságügyi korrekciókat (pl. a koncepciós perek elítélteinek szabadon bocsátása) és mérsékelt szociális intézkedéseket tartalmazott. Emiatt Ulbricht és Hruscsov között személyes ellentét is feszült (Wentker 2008: 149, 151–152). Ugyanezen okból sok esetben konfliktusok terhelték az NDK és az 1960-as évektől átalakuló Magyar Népköztársaság viszonyát, ami a kulturális kapcsolatok területén is megmutatkozott.

1956 lengyelországi és magyarországi eseményeit – amelyek csupán kisebb sztrájkok formájában csapódtak le az NDK-ban – Ulbricht saját politikája megerősítéseként értelmezte.⁴⁵ A keletnémet vezetésben a poznaí felkelés híre komoly félelmet keltett: egyfelől tartottak az elszigetelődéstől, hiszen ha Lengyelország elhagyná a szocialista blokkot, három szomszédjuk közül csak Csehszlovákia maradna szövetséges.⁴⁶ Másfelől az események fizikai közelsége a

---

⁴¹ Staatssekretariat für das Hoch- und Fachschulwesen der DDR (1967-től minisztérium). Erről ld. Praxenthaler 2002: 164.

⁴² 7./b pont: „Das Staatssekretariat für Hochschulwesen der Deutschen Demokratischen Republik entsendet einen Lektor für deutsche Sprache und Literatur möglichst zum 1. Januar 1957 – an die Pädagogische Hochschule in Pécs.” – BArch DR 1/20225

⁴³ Vö. uo.

⁴⁴ Ezen szűk csoport főbb képviselői közé tartozott Ernst Wollweber, az Állambiztonsági Minisztérium (1953 és 1955 között Államtitkárság) vezetője 1953 és 1957 között, valamint a Politbüro-tag Karl Schirdewan.

⁴⁵ Olyannyira, hogy indirekt kritikát is megengedett magának Hruscsovval szemben egy moszkvai látogatása során (Wentker 2008: 163).

⁴⁶ Ezen tényezők segítették az 1952/1953-ban rendeződött csehszlovák–keletnémet viszony további javulását. Vö. Wentker 2008: 153–157, 161, 163.

„forradalmi gondolatok” beszivárgásával is fenyegetett, így szükségét látták, hogy lezárják az esetleges „csatornákat”. Magyarországgal szemben – a földrajzi távolság miatt – különösen az utóbbi megfontolás játszott szerepet. Bizalmatlansággal tekintettek mindenkire: a nagykövetség munkatársaira (Wentker 2008: 157–158), a budapesti forradalom napjaiban éppen Kelet-Berlinben, az 1957-es év kultúrkapcsolatainak munkatervét kidolgozó bizottságra⁴⁷ és – témánk szempontjából ez lesz a legfontosabb – a „kultúrateremtőkre” is. Úgy vélték, mindenképpen meg kell várni, amíg az új magyar vezetés „megnyeri magának” az értelmiséget: ebben látták a magyarországi helyzet stabilizálásának kulcsát – amint ennek több ízben hangot is adtak.⁴⁸ A forradalommal összefüggésbe hozható személyek elleni büntetőpereket a budapesti keletnémet külképviselet révén követték nyomon, NDK-beli szereplésüket alaposan megvizsgálták: Lukács György publikációs szándékával a keletnémet Állambiztonsági Minisztérium is foglalkozott. Háy Gyula darabjainak – a drámaíró 1960-as amnesztiáját követő – újbóli műsorra tűzését is a magyar fél állásfoglalásához, beleegyezéséhez kötötték, szem előtt tartva Háy még érvényes publikálási tilalmát.⁴⁹

A forradalom leverése utáni időszakban szigorúan ellenőrizték és korlátozták a Magyar Népköztársaságba küldött és onnan érkező delegációk forgalmát is.⁵⁰ A kultúr csere egyik fő működtetőjének, a Gesellschaft für kulturelle Verbindungen mit dem Ausland (GkVA) nevű szervnek⁵¹ tájékoztatnia kellett pártot a kultúregyezmény keretében meghívott magyar és lengyel állampolgárokról, ahol ezt követően ellenőrizték az érintett személyek megbízhatóságát.⁵² Egy 1961-es magyar jelentés szerint

az NDK fennállása évfordulójának (1959. október 7.) széleskörű megünneplésével és hazánk felszabadulása 15. évfordulójának megünneplésével a két ország kulturális kapcsolata eddigi történetének tetőpontját érte el. Ez a kulturális kapcsolatok fejlődésében nagy eredmény, mert a magyarországi ellenforradalmi események jelentős mértékben megzavarták és visszavetették a magyar–NDK kulturális kapcsolatok fejlődését. Különösen zavarólag hatott e kapcsolatokra a Petőfi Kör és Lukács György szereplése az ellenforradalom idején. Az NDK részéről még 1958-ban is a személy-csere szűkítésére törekedtek. Ma már azonban a Szovjetunió után az NDK-val a legkiterjedtebbek a kapcsolataink.⁵³

Noha a dokumentum több állításával is túloz, mutatja a fent jelzett problémát. A „személycsere szűkítést” illetően érdemes pontosítani: 1957-tel kapcsolatban még valóban megfigyelhető a

---

⁴⁷ BArch DR 1/21034.

⁴⁸ BArch DR 1/20804.

⁴⁹ BArch DR 1/21100.

⁵⁰ Arról, hogy a személycsere Magyarországgal (és Lengyelországgal) „a minimumra szűkítik”, és csak akkor kerítenek rá sort, ha szerződésben rögzített köteleességekről van szó, az NSZEP Politikai Bizottságának 1956. október 30-án lezajlott ülésén döntöttek (Wentker 2008: 158).

⁵¹ Magyarországi megfelelője a Kultúrkapcsolatok Intézete.

⁵² PA AA M 1 A 17662 9.

⁵³ MNL OL XIX-J-1-K-10 30. doboz.

„lezárás”. Ennek okai között a „káros gondolatok” beszivárgásának megelőzése és a nyugatra történő emigráció veszélyének elhárítása is szerepel:

Azzal, hogy magyar barátaink kérték, csak a második félévben [ti. 1957-ben] fogadjunk delegációkat, nagy szívességet tettek nekünk. Nem voltunk érdekeltek abban, hogy összezavart magyar tudósok és kulturális dolgozók hamis, ill. ellenséges beszélgetéseket folytassanak saját értelmiségünk körében. Ugyancsak nem kívánatos, hogy a Német Demokratikus Köztársaságot ugródeszkeként használják nyugati irányban, ahogyan azt dr. Faragó esete is mutatja. Dr. Faragó, egy ismert atomfizikus arra használta NDK-beli tartózkodását, hogy Nyugat-Németországba szökjön. Tehát az az első hónapokban általunk képviselt nézet, hogy a régi kapcsolatok helyreállításával rövid ideig várjunk, helyes volt.⁵⁴

A munkatervek százalékos teljesítettsége is ezeket a tendenciákat mutatja: 1957-re vonatkozóan az NDK 90%-ot, a Magyar Népköztársaság 76%-ot tudott megvalósítani.⁵⁵ A keletnémet szervek ugyanezen okokból hasonlóan ítélték meg Lengyelország 1956-os és azt követő helyzetét, amely rányomta a bélyegét a keletnémet–lengyel kapcsolatokra is.⁵⁶

Ezzel szemben egy 1958-ra vonatkozó külügyminisztériumi dokumentum jóval megengedőbb hangvételtől árulkodik, ekkor kezdődött a megszakadt-megszakított kapcsolatok helyreállítása.⁵⁷ Ebben az évben egy keletnémet íródelegáció – Willi Bredel, Erwin Strittmatter és Helmuth Hauptmann írók, valamint dr. Hans Koch irodalomtörténész – látogatott a Magyar Népköztársaságba, hogy felmérjék az irodalom, és új kapcsolatokat találjanak.⁵⁸ Az április 23. és május 8. közötti, azaz a korábbi gyakorlathoz képest viszonylag hosszú látogatással során, amely a kommunikáció szintjén része volt a baráti országok közötti morális segítségnyújtásnak, konzultációkat folytattak számos érintett szereplővel, Benke Valéria művelődésügyi minisztertől a „Népszabadság” kulturális rovatának szerkesztőségén át az írók különféle csoportjaiig. Az útról írott jelentés főbb pontjai között az írók megosztottságát emelte ki, amely ellehetetleníti azon feladat beteljesítését, hogy a „kétkedő” írókat meggyőzzék az MSZMP politikájának helyességéről: „minden személyes kérdést háttérbe kell szorítani, most az a

---

⁵⁴ „Da die ungarischen Freunde baten, erst im zweiten Halbjahr Delegierte zu empfangen, kamen sie uns sehr entgegen. Wir waren nicht daran interessiert, dass verworrene ungarische Wissenschaftler und Kulturschaffende bzw. feindliche Diskussionen in die Reihe unserer Kulturschaffenden trugen. Die Deutsche Demokratische Republik sollte auch nicht als Sprungbrett nach dem Westen benutzt werden, wie es der Fall Dr. Farago zeigte. Dr. Farago, ein bekannter Atomphysiker benutzte seinen Aufenthalt in der Deutschen Demokratischen Republik dazu, um nach Westdeutschland zu fliehen. Die in den ersten Monaten von uns vertretene Auffassung, mit der Wiederherstellung der alten Beziehungen etwas warten, war richtig.” – PA AA M 1 A 9126, 176.

⁵⁵ PA AA M 1 A 9126, 208.

⁵⁶ MNL OL XIX-7-1-K, 35. doboz, tárgy: „Az NDK helyzete”

⁵⁷ „Számunkra szükségesnek tűnik, hogy 1958-ban német részről minden kulturális munkatervben foglalt és azon kívüli lehetőséget kihasználjunk annak érdekében, hogy a kulturális kapcsolatok megerősítésével és továbbfejlesztésével mindkét fél számára a legnagyobb haszonra törekedhessünk.” – PA AA M 1 A 9126, 189.

⁵⁸ „Az elvtársakat a következő feladattal bíztuk meg: [...] 2. Az ellenforradalom során megsemmisült kapcsolatok fölvétele, helyreállítása a keletnémet és magyar írók, ill. új kapcsolatok kiépítése és a tapasztalatcsere megindítása.” – BArch DR 1/20804.

fontos, hogy a vezetésük alatt minden lojális magyar író meggyerjenek az MSZMP politikájának és a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányának.”⁵⁹ Az NDK számára éppen a „meggyérés” tűnt kulcsfontosságúnak, és ez indokolta részükről az 1957-es évre jellemző kivárást is. A keletnémet írók, diplomaták értelemszerűen a Német Demokratikus Köztársaság – bizonyos szempontból jóval kevésbé komplikált – viszonyaiból indultak ki, ahol a művészek is jóval homogénebb csoportot alkottak, szigorú állami ellenőrzés mellett. Számukra a népi írók által képzett ellenzék, a párt által képviseltek tematizálásától történő eltérés rendkívül kontraproduktívnek tűnt. A jelentésben szigorúbb fellépést tartanak szükségesnek ezen nézetkülönbségek és az MSZMP-vel szembenálló személyek – pl. Lukács György – hatásainak leküzdése érdekében.

A delegáció nem mondott le arról sem, hogy magyarországi tartózkodásukat információgyűjtésre használják: „továbbá számos információt kapott [dr. Koch] prof. Lukács tevékenységéről, kiváltképpen Szigeti elvtárstól, a kulturális miniszterhelyettestől, amelyek számunkra a legnagyobb jelentőséggel bírtak.”⁶⁰ Hiszen amint azt Csehszlovákia kapcsán 1965-ben leszögezik: „Az NSZEP KB február 5-i plénümán elhangzott főreferátum, amelyben ‚Prágából hozzánk behatoló nézetekről’ esett szó, tükrözi, hogy az egyes baráti országokban alkalmazott kulturpolitika befolyással van az NDK kulturális életére és konfliktusokat okoz.”⁶¹ Az 1956 utáni időszakban pedig ugyanez szép számmal okozott „konfliktusokat” keletnémet–magyar viszonylatban, és nemcsak Aczél György kultúrpolitikája, hanem a kádári alku” jelensége is problematikus volt a keletnémet vezetés számára.

Nemcsak politikai szempontokat kell mérlegelnünk, ha a forradalom hatásait kívánjuk elemezni: a Kádár-kormány számos szervezeti módosítást is végrehajtott, amelyek megnehezítették a kapcsolatok működését, hiszen a „bejártott” személyi összeköttetések,⁶² valamint a korábbi szervezeti egységek is megszűntek, átstrukturálódtak. Így például a még Révai József által létrehozott és a kulturális összeköttetések szempontjából kulcsfontosságú Népművelési Minisztérium feladatkörét is más orgánus vette át: utóbbi és az Oktatásügyi Minisztérium fúziójával hozták létre 1957. január 1-ével a Művelődésügyi Minisztériumot. Ez a jelenség egyébként legintenzívebben a témánk szempontjából kevésbé jelentős sajtókapcsolatoknál volt tapasztalható.

---

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ „Weiterhin erhielt er zahlreiche Informationen über die Tätigkeiten Prof. Lukacs, insbesondere vom Gen. Szigeti, Stellvertreter des Ministers für Kulturwesen, die für uns von größter Bedeutung sind.” – Uo.

⁶¹ MNL OL XIX-7-1-K, 35. doboz, tárgy: „Az NDK helyzete”.

⁶² Vö. előző bekezdés a megszakadt irodalmi kapcsolatokról. Erre példa továbbá Kende István népművelésügyi miniszterhelyettes 1957-es áthelyezése: Kende barátnak mondható kapcsolatba került az oktatás területén dolgozó Franz Wohlgemuthtal, a változtatás ezt a munkakapcsolatot felszámolta. BArch DR 1/21034.

Mindezek figyelembevételével elmondható, hogy a forradalom hatása 1958-ra szorult vissza annyira, hogy a vidéki lektorátusok felállítása – újra – felmerülhetett. A budapesti lektorátus működése, amely már 1956 előtt megkezdődött, nem szakadt meg (Vizkelety 2012: 253.).

5. A lektorátusok működése

5.1. A lektorok tevékenysége – szakmai és politikai szempontok

Hans-Joachim Siebert hazatérését követően írt jelentéséből körvonalazódik, milyen feladatot szánt a lektoroknak az NDK,⁶³ és milyent az őt foglalkoztató intézmény. „Feladatom a Magyar Népköztársaságban az egyetem Germanisztikai Intézetének [Tanszékének] ideológiai és szakmai támogatása volt, amely hosszú szünet után 1957-ben jött újra létre.”⁶⁴ A szegedi helyzet – hasonlóan a debrecenihez és a pécsihez – annyiból számít sajátosnak, hogy a Halász Előd vezette Germán Nyelvek és Irodalmak Tanszéke nem sokkal a lektorátus felállítása előtt kezdett működni. Emiatt az „ideológiai” támogatás mellett szükségessé vált a „szakmai” rész is: Siebert – rendelkezvén az ehhez szükséges kapcsolatokkal – részt vett például a tanszéki könyvtár feltöltésében, valamint a Halász-féle németyszótár szerkesztésében is.⁶⁵

A könyvtárba a nagykövetségen át érkezett „könyvajándékok” – főként kortárs, „haladó szerzők” szerzők művei, valamint szakkönyvek – ugyancsak Kelet-Berlin tudományos perspektíváját, valamint szocialista-realista művészetfelfogását közvetítették.⁶⁶ 1961-től egyszerűsítették a folyamatot és előírták, hogy a tanszékek automatikusan kapjanak a könyvjúdontságokból.⁶⁷ Ez lehetőséget biztosított a kortárs keletnémet írók bemutatására, népszerűsítésére is.⁶⁸ Az újjáépülő szakokon hiány mutatkozott az egyetemi tankönyvek, jegyzetek terén is, ezért a keletnémet munkatársak oktatási segédanyagokat gyártottak az órákra.⁶⁹ Idővel a munkamódszerek is fejlődtek, az első lektorok tapasztalatai alapján például

---

⁶³ A továbbiakban fokozottabb figyelmet szentelek az NSZK imént vázolt jelenlétével kapcsolatban felmerült problémaköröknek.

⁶⁴ „Meine Aufgabe in der Ungarischen Volksrepublik bestand in der ideologischen und fachlichen Unterstützung des Germanistischen Instituts der Universität, das erst im Jahre 1957 nach längerer Unterbrechung wieder entstand.” – BArch DR 1/7369, 405. A „politische, ideologische Unterstützung” szókapcsolat gyakran visszatérő panel, az 1956-os forradalmat követően épült be a keletnémet szervek szóhasználatába, és az ennek során keletkezett „károk” helyreállításában nyújtott „segítség” vonatkozik.

⁶⁵ Uo., 408.

⁶⁶ „Igen aktívan fáradoztak a könyvtár állapotának javításán azáltal, hogy a fasiszta irodalmat vagy a burzsoá szerzők műveit – amelyek ma már feleslegesek – elkülönítették, és befolyást gyakoroltak az állomány új német irodalommal történő kiegészítésére is.” – BArch DR 2/7369 392.

⁶⁷ Uo., 371.

⁶⁸ „Azt is el kell érni, hogy a germanisztika intézetek és tanszékek az új német irodalmunknak még nagyobb figyelmet szenteljenek annak érdekében, hogy annak terjesztésében aktívabban működjenek közre.” – Uo. 370. A siker – a hetvenes évekből származó, Praxenthaler által használt beszámolók szerint – mérsékelt maradt, és városenként változó volt. Praxenthaler 2002: 253.

⁶⁹ Pl. Bernhard Albert esetében ld. BArch DR 2/7369 386.

tantervet is készítettek a tanítandó témák és korszakok kívánatos felépítését, sorrendjét illetően. Ezen fejtegetések egyértelműen szakmai jellegűek voltak, és a hallgatók, valamint a már abszolvált, tanárként dolgozók nyelvtudásának fejlesztését és általánosságban az egyetemi képzés hatékonyabbá tételét célozták, értve ezalatt az egész tanszék oktatási tevékenységét, követelményrendszerét is.⁷⁰

Siebert óraadói praxisa anyanyelvi státuszából adódóan kezdetben a nyelvórákban merült ki, később Halász Előd kérésére irodalmi szemináriumokkal bővítette a repertoárt. Hasonló képet mutat a többi lektor óráinak elemzése is.⁷¹ Joachim Plettig – akit 1961 szeptemberétől alkalmaztak Kossuth Lajos Tudományegyetemen – hasonló órák mellett foglalkozott a „19. század polgári realizmusával”, a „20. század demokratikus és szocialista irodalmával”, valamint a „Német Demokratikus Köztársaság szocialista kultúrájának kérdéseivel is”.⁷² A foglalkozásokon természetesen alkalom nyílt az NDK által képviselt tudományos álláspontok, értelmezések átadására, vagy akár konkrét, aktuális politikai kérdések megvitatására, pl. a némettudást fejlesztő célzatú „Nyelv- és stílusgyakorlatok” óra keretében.⁷³ Erre, amint azt számos forrás kiemeli, az órákon kívüli eszmecserek is alkalmat jelentettek.⁷⁴

Hans Joachim Siebert órái Szegeden ⁷⁵	Bernhard Albert órái Debrecenben ⁷⁶	Hans Berthold órái Pécsen ⁷⁷
Nyelv- és stílusgyakorlatok	Nyelv- és stílusgyakorlatok	Nyelv- és stílusgyakorlatok
A kortárs német regény	XIX. századi német irodalom	Régebbi német irodalom
Szeminárium a klasszikus német irodalom előadáshoz	Irodalomtörténeti szeminárium	Nyelvtörténet
Bertolt Brecht és a kortárs színművészet problémái	XX. századi német irodalom	Leíró nyelvészet
A német nép története		

2. táblázat: A lektorok tanórái

⁷⁰ Uo., 390–392.

⁷¹ Vö. pl. uo., 398.

⁷² Bürgerlicher Realismus des 19. Jahrhunderts, Demokratische und sozialistische Literatur (20. Jh.), Fragen der sozialistischen Kultur der DDR – BArch DR 2/7369 364.

⁷³ Vö. BArch DR/2 7369 406.

⁷⁴ „Az órákon kívül is szívesen és eredményesen érintett a diákjaival világnézeti és politikai kérdéseket.” – Uo. 398.

⁷⁵ Sprach- und Stilübungen, Geschichte des deutschen Volkes, Der deutsche Roman der Gegenwart, Bertolt Brecht und die Probleme der heutigen Dramatik, Literaturseminar zur Vorlesung über die Klassik.

⁷⁶ Stil- und Sprachübungen, Hauptkollegium für Literaturgeschichte über die deutsche Literatur des XIX. Jahrhunderts, Seminare über Literaturgeschichte, Die deutsche Literatur des XX. Jahrhunderts. – BArch DR 2 7369/386, 398.

⁷⁷ Sprach- und Stilübungen, Ältere Deutsche Literatur, Sprachgeschichte, Deskriptive Grammatik – BArch DR 2/7369 387.

Mindez természetesen nem fakultatív alapon zajlott: egyebek mellett jelentéseket készítettek a magyarországi egyetemeken uralkodó állapotokról.⁷⁸ A szigorúan vett egyetemi közegekből is kiléptek, közreműködtek előadásokon, közéleti, ismeretterjesztő rendezvényeken – mint például az 1965. május 10. és 15. között a szegedi József Attila Tudományegyetemen tartott „Magyar Népköztársaság és a Német Demokratikus Köztársaság közötti barátság hetén”. A keletnémet államot a hatvanas évek közepétől már a keletnémet-nyugatnémet szembenállás narratívájában helyezték el: „egyetemi tevékenységükön kívül is aktívan részt vettek az NDK népszerűsítésében, a német kérdéssel kapcsolatos fejtegetésekkel, Németország [!] helyzetének, valamint pártunk és kormányunk politikájának magyarázatával (cikkek, előadások stb.)”.⁷⁹ Siebert például ennek jegyében Brecht-ről közölt tudományos értekezést.⁸⁰ A későbbiekben is tudatosan nagy hangsúlyt fektettek a közéleti jelenlétre,⁸¹ ennek egyik formáját az előadások képezték, amelyek nem nélkülözték az aktuálpolitikai kérdéseket sem: 1968-ban a budapesti Tájékoztató Központban dr. Helmuth Nitsche tartott előadást „Harc a német militarizmus ellen Arnold Zweig regényeiben” címmel.⁸²

Mindezek figyelembevételével nem meglepő, hogy a Német Demokratikus Köztársaság felsőoktatást koordináló államtitkársága komoly figyelmet szentelt a megfelelő személy kiválasztásának – a párttagok természetesen előnnyel indultak. Ideológiai hiányosságok egyik vizsgált lektor anyagában sem lelhetők fel, a jellemzések tartalmazzák a korszak terminológiáját: Hans Berthold jellemzésében kiemelik, hogy „tagja a Németország Szocialista Egységpártjának; világnézetét illetően szocialista meggyőződése megingathatatlan, és rendelkezik a megfelelő marxista ismeretekkel. Oktatói tevékenysége meggyőzőtt arról, hogy ateista beállítottsága az irodalomoktatás során is gyakran és hatásosan felszínre kerül.”⁸³ Siebert párttagsága mellett hazájában iskolaigazgatóként tevékenykedett, és a „járás” vezetőségének is tagja volt, a tanulmányi bizottság elnökeként.⁸⁴ Bernhard Albert pedig tapasztalt munkatársnak számított, hiszen 1956 és 1958 között a Kínai Népköztársaságban töltötte lektori megbízatását.

---

⁷⁸ A dolgozat forrásanyagát jelentős részben ilyen dokumentumok alkotják.

⁷⁹ „Auch außerhalb ihrer Tätigkeit im Studienbetrieb haben sie aktiv Anteil genommen, die DDR zu popularisieren, das Deutschlandproblem zu erläutern, die Lage in Deutschland und die Politik unserer Partei und Regierung zu erklären. (Artikel, Vorträge usw.)” – BArch DR 2/7369 392.

⁸⁰ Uo., 384.

⁸¹ Uo., 372.

⁸² N.N.: Napló. In: Magyar Nemzet, 1968. december 8., 9.

⁸³ A Tanárképző Főiskola jellemzése: „Hans Berthold ist Mitglied der Sozialistischen Einheitspartei der DDR; was seine Weltanschauung anbelangt ist[,] er ein Sozialist von unerschütterlicher Überzeugung und verfügt über entsprechende marxistische Kenntnisse. Seine Unterrichtsleistung überzeugt mich darüber, dass [!] seine atheistische Einstellung im Unterricht der Literatur auch oft und wirksam zu Tage tritt.” – BArch DR 2/7369 401.

⁸⁴ „Als Kreisleitungsmitglied der SED war ich Vorsitzender der Schulkommission der Kreisleitung.” – Uo., 414. Az NDK szakított a korábban meglévő tartományi rendszerrel: a „Kreis”-okból (járásokból) alakították ki a 14 „Bezirk”-et (körzetet).

A lektorokkal szemben egyébként szakismereteiket tekintve sem az érintett intézmények magyar vezetősége, sem pedig a Magyar Népköztársaságban működő keletnémet kormányzervek nem fogalmaztak meg kritikát, általában pont ellenkező hangvételi jellemzések születtek.⁸⁵ Dr. Némedi Lajos írta a következőket Albert Bernhardtól: „Bernhard elvtárs rendszeresen és pontosan készül óráira. Jól ismeri hallgatóságát. Munkája eredménye nyilvánvaló. Hallgatói nyelvtudása öröndetesen gyarapodik.”⁸⁶ A Kulturális Kapcsolatok Intézete Hans Bertholdról is pozitív hangvételi jellemzést adott közre: „A tárgyak közül, amelyeket oktatott, a régebbi német irodalom volt különösen magas színvonalú. Azonban a nyelvi és irodalmi kapcsolatokon kívül ideológiai képzettsége is érvényesült. A nyelvgyakorlatórákat is érdekesen és jól vezette, hallgatóságától alapos felkészülést követelt, mind írásban, mind szóban.”⁸⁷ Hans-Joachim Siebert is jó benyomást tett környezetére: „A kötelező órákon kívül egyénileg is foglalkozott hallgatóival. Fáradozásainak hála jelentős mértékben javult a nyelvtudásuk, szókincsük, nyelvkészségük. Különösen az első évfolyamban volt látványos a siker, [a lektor] ezekkel a hallgatókkal foglalkozott a legtöbbet.”⁸⁸

A sikeresen elvégzett munka ennek megfelelően komoly értékkel bírt, prémiumokkal vagy későbbi, kedvező állásajánlatokkal jutalmazták.⁸⁹ Siebert például sikerrel utasított vissza egy számára alacsonyabb értékűnek tűnő állásajánlatot, mivel véleménye szerint „a javaslat teljes egészében formális, és a korábbi tevékenység [ti. a lektori] figyelmen kívül hagyásával született”.⁹⁰ A kiküldetés során szakmai kérdések is felmerültek, meghozzá mind a német szakokkal, mind általánosabb pedagógiai kérdésekkel kapcsolatban: mindkét fél kihasználta a lektor jelentette kapcsolatot az egyes országok oktatási rendszerei között.⁹¹ Egyetemen kívüli szervezetekkel is kiépültek kapcsolatok, Siebert az egyik első lektorként

---

⁸⁵ Uo., 380., 387–388.

⁸⁶ BArch DR/2 7369 400.

⁸⁷ Uo. 387.

⁸⁸ Uo. 384.

⁸⁹ Igaz, a prémium 200 keletnémet márkát jelentett, amely nem volt túlságosan jelentős. Uo., 381. Egy diplomás tolmács honoráriuma 50–60 márka körül mozgott egy-egy delegáció látogatása körüli teendőiért. Egy NDK-ba látogató magyar diák 260 márkát kapott havonta. Vö. BArch DR 1/20225.

⁹⁰ „[...] daß der Vorschlag recht formal und ohne Berücksichtigung der bisherigen Tätigkeit und Entwicklung erfolgte [...]” – BArch DR 2/7369 414. Végül az egykori lektor az erfurti Pedagógiai Intézetben kapott – meglegedésére – elhelyezést. – Uo., 404.

⁹¹ Vö. pl. Hans-Joachim Siebert publikációját („A politechnikai oktatás problémái a Német Demokratikus Köztársaság iskoláiban”): Bánfalvi József – Bori István – Siebert, Hans-Joachim et al. (1960): A politechnikai oktatás tapasztalatai. Hódmezővásárhely: Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Csongrád megyei Szervezete; BArch DR 2/7369 408. Ennek fordítottjára is látunk példát: Dieter Wuckel a magyarországi némettanításról írt tanulmányt („Die Pflege der deutschen Sprache und der Deutsch-Unterricht in der UVR”) – Uo., 115.

ajánlja is ennek a gyakorlatnak a folytatását, „hiszen így fontos lépéseket tehetünk törekvéseink népszerűsítésére is.”⁹²

Érdeemes arról is szót ejteni, milyen lehetőségeket láttak a németszakos hallgatók képzésében való részvételt illetően: úgy vélték, hogy – mivel a legtöbb germanisztikát tanuló némettanárként helyezkedik el a diplomaszerezés után – őket a legkifizetődőbb, leghatékonyabb megnyerni az NDK számára. Évtizedes munkájuk során több ezer gyereket tanítanak, ezért fontos, hogy óráikon keletnémet szempontból kedvező „légkör” uralkodjon. (Ennek jelentősége értelemszerűen a nyelvtanulók számával párhuzamosan nőtt.) A már idézett, 1965-ből származó jelentés, a következőket emeli ki:

A számok azt mutatják, hogy azt a képet, amelyet a fiatalság és a jövőbeli értelmiség a két német állam jellegéről kialakít, alapjaiban már a németoktatás jellege és a német tankönyvek ideológiai-tartalmi koncepciója befolyásolja. A nyelvoktatás az első alkalom, amikor a tanuló az országgal és annak problémáival megismerkedik. Ebben minden tanár multiplikátorként működik, mivel szolgálati idejük alatt hatalmas mennyiségű diákot képeznek. Éppen ezért nem meglepő, hogy nyugatnémet intézetek és szervezetek azzal próbálkoznak, hogy ezen a területen befolyást nyerjenek. Emiatt az NDK-intézmények minden mulasztása egyben politikai mulasztás is.⁹³

És minthogy az NSZK, a „két német állam” másik képviselője, a némettanulók között komoly létszámot kitevő nemzetiséget is „megcélozta”, az ő körükben (de persze nem csak náluk) fokozottan érvényes volt ez a stratégia, hiszen – pl. a rokonság miatt (Poprády 1995: 240–241) – sok esetben közvetlenül kapcsolódtak a nyugatnémet államhoz.

Két további, fontos szempont merült fel ezt illetően: a tankönyvek és a nyugati irányú befolyás kérdése. Előbbiekkel kapcsolatban az alábbiakat olvashatjuk: „A legtöbb magyar középiskolában használt német nyelvkönyvek módszertani koncepciójukat és tartalmukat tekintve is elavultak. Tartalmilag nem úgy épülnek fel, hogy a diákok helyes képet kapjanak a két német állam jellegéről.”⁹⁴ Ezt a problémát az 1956-ban a lipcsei Karl Marx Egyetem mellett

---

⁹² „außerdem können immer wichtige Hinweise zur Popularisierung unserer Anliegen gegeben werden.” – Uo., 409.

⁹³ „Die Zahlen zeigen, daß das Bild, das die Jugend und die zukünftige Intelligenz über den Charakter der beiden deutschen Staaten haben werden, in den Grundzügen schon von dem Charakter des Deutsch-Unterrichts und der ideologisch-inhaltlichen Konzeption der Deutsch-Lehrbücher beeinflußt wird. Im Sprachunterricht wird der Schüler zum erstenmal mit dem Land und seinen Problemen vertraut gemacht. Jeder Lehrer wirkt dabei als Multiplikator, weil er während seiner Dienstzeit eine große Zahl von Schülern ausbildet. Es ist daher nicht überraschend, daß westdeutsche Institutionen und Organisationen versuchen, auf diesem Gebiet Einfluß zu gewinnen. Jedes Versäumnis von DDR-Einrichtungen ist daher ein politisches Versäumnis.” – BArch DR 3/2294 Ennek a „taktikának” a folytatása érezhető a Praxenthaler által is idézett dokumentumokban. Praxenthaler 2002: 244. Ő azonban nem említi a nyugatnémet dimenziót, amely – ld. a fentieket – hangsúlyos részét képezte a megfogalmazott céloknak.

⁹⁴ „Die meisten in den ungarischen Mittelschulen benutzten Deutsch-Lehrbücher sind nach ihrer methodischen Konzeption sowie inhaltlich veraltet. Sie sind inhaltlich nicht so aufgebaut, daß die Schüler ein richtiges Bild über den Charakter der beiden deutschen Staaten erhalten.” – BArch DR 3/2294

működő Institut für Ausländerstudium néven alapított, majd 1961 óta Herder-Institut⁹⁵ néven működő szervezet bevonása mellett próbálták megfelelő taneszközök fejlesztésével megoldani. Az intézet „Deutsch für Ausländer” („Német nyelv külföldieknek”) című kiadványa jutott el – a német iskolásoknak szánt tankönyvek mellett – pl. a szegedi német szakosok nyelvóráira is.⁹⁶ Minthogy a német mint idegen nyelv tanítása módszertanilag eltér az anyanyelvi oktatástól, az ebben gyakran járatlan lektorok nagy hasznát vehették az intézettől érkező további anyagoknak, brosúráknak is.⁹⁷ A tankönyvellátás kérdését a keletnémet közoktatásügyi minisztérium (Ministerium für Volksbildung) és magyar megfelelője, a Művelődésügyi Minisztérium közötti kapcsolat kialakításával is igyekeztek hatékonyabbá tenni.⁹⁸

5.2. Reakció a „nyugati jelenlét” problémáira – a német ösztöndíjak kérdése

Jóval inkább aggasztotta az NDK szerveit a német nyelvterület „nyugati országainak” – elsősorban a Német Szövetségi Köztársaság és Ausztria – jelenléte. Feltételezhetően nem hivatalos úton tankönyvekből, szakkönyvekből, napilapokból és folyóiratokból álló csomagok érkeztek a germanisztikával foglalkozó ELTE-oktatókhoz. A KISZ kapcsolatba került nyugatnémet diákszervezetekkel is. A legtöbbet azonban a nyugatnémet szervek által kínált ösztöndíjakkal foglalkoztak: többek között a Goethe Intézet, a DAAD és a Humboldt Alapítvány támogatta egyes tudósok nyugat-németországi kutatóútjait. Zavaróan hatott az NDK számára, hogy személyes kapcsolatok is kialakultak a magyar germanisták és nyugatnémet kollégáik között.⁹⁹ Ezt a – főleg Budapestre jellemző – folyamatot Mádl Antal is az 1960-as évek közepére datálja: véleménye szerint ekkor váltak lehetővé a közvetlen kapcsolatok az NSZK tudományos munkatársaihoz,¹⁰⁰ ami egybecseng a keletnémet dokumentumok leírásaival.¹⁰¹ Az említett Goethe Intézet továbbá 1965-ben nyelvtanulási lehetőséget kínált magyar egyetemisták (szám szerint 13 fő) részére, amelyet igénybe is vette.¹⁰²

---

⁹⁵ A Herder Intézet feladata az NDK-ban többek között a német mint idegen nyelv oktatása módszertanának fejlesztése, kutatása volt. Ehhez ld. Praxenthaler 2002: 177–178. (Az NSZK-ban a Goethe Intézet végezte ezt a munkát.)

⁹⁶ BArch DR 2/7369 407.

⁹⁷ Uo., 409–410.

⁹⁸ Uo., 372.

⁹⁹ BArch DR 3/2294.

¹⁰⁰ Mádl szerint továbbá az MNK (és mellette más országok, városok germanisztikái is!) a későbbiekben hasonló szerepet töltött be a német tudományos életben, mint más vonatkozásban a Balaton: a két német állam szakemberei magyarországi rendezvényeken, konferenciákon könnyebben kerülhettek kapcsolatba egymással, mint német területen – ennek csúcskorszaka azonban szűk 10 évvel meghaladja dolgozatom időkeretét. Mádl 1995: 260–261.

¹⁰¹ BArch DR 3/2294.

¹⁰² BArch DR 1/20124.

Még ha ez az NDK kormányserveit nem is nyugtatta meg, a magyar részről kihasznált kutatóutak elsősorban nem a bölcsészettudományok, hanem műszaki és természettudományok felé irányultak: „Az 1963-as évben az ismert 158 kiutazó közül 154, 1964 első hat hónapjában 108 kiutazó közül 94 dolgozik műszaki vagy természettudományos területen.”¹⁰³ Az 1963 kapcsán említett 158 személyből ráadásul „csak” 42 volt az MTA – tehát elsősorban tudományos célú szervezet – munkatársa, a meghívások nagyrészt szaktárcák (Művelődésügyi, Földművelésügyi, Egészségügyi Minisztérium) munkatársait érintették (1963: 78 fő).¹⁰⁴

Ezen a ponton érdemes megjegyezni, hogy az NDK-val fennálló ösztöndíjkapcsolatok, egyetemek közötti barátsági szerződések is elsősorban műszaki és természettudományos területet érintettek (ezt a korszak sajátosságainak számlájára írhatjuk, ld. a dolgozat végén található 3. táblázat adatait). Ez a gyakorlatban az adott naptári évben a felek gondozásában született tudományos dolgozatokból és néhány (általában 7–8) munkatárs partnerországba történő 1–4 hetes kiküldetéséből állt.¹⁰⁵ Az utóbbiak időtartama alapján a legnagyobb hangsúlyt az agrár- és az orvostudományokra helyezték. A feldolgozott adatok tükrében a Magyar Népköztársaság különösen az orvoscépzés területén volt népszerű célpont: a hatvanas évek közepén több mint 200 keletnémet hallgatóról számolnak be a források, akik a magyar egyetemen végezték orvosi tanulmányaikat.

Mádl már idézett értekezése kiemeli, hogy a két német állam közti konkurenciahelyzet, a részben ennek ellensúlyozására, illetve befolyásszerzés céljából felkínált lehetőségek – különösen az ösztöndíjak, diákcserek, szakkönyv-utánpótlás – összességében rendkívül pozitívan érintették a magyarországi germanisztikát is, amely így, ha úgy tetszik, sajátos haszonélvezőjévé vált a „deutsch-deutsche Systemkonkurrenz” hordozta „versenyhelyzetnek”, amely 1973 után, a nyolcvanas évek elején érte el csúcspontját, de ennek előjelei már a dolgozat kereteiként kijelölt időszakban is láthatók. Az NDK lehetővé tette viszonylag nagy számú magyar egyetemista számára, hogy nyelvtudásukat Kelet-Németországban fejlesszék, részben ellensúlyozandó a fenti, számukra zavaró tényezőket. Ez az összefüggés 1965-től bukkan fel a forrásokban.¹⁰⁶ A magyar fél mindentől függetlenül pozitívan fogadta az NDK részéről felkínált ösztöndíjakat, ezt jelezte is a Magyar Népköztársaságban tartózkodó keletnémet diplomatáknak, már 1961-ben is.

---

¹⁰³ MNL OL XIX-A-83-b, tárgy: „A Magyar Népköztársaság és a Német Szövetségi Köztársaság közötti kapcsolatokról”.

¹⁰⁴ BArch DR 1/20124.

¹⁰⁵ A rekonstrukció a Szegedi Tanárképző Főiskola és a Potsdami Pedagógiai Főiskola példáján alapul, de mivel a szerződések az érvényben lévő sablonokat követték, a többi esetben is a felsoroltak figyelhetők meg. – BArch DR 2/7369 474.

¹⁰⁶ Vö. BArch DR 2/7369 371; BArch DR 3/2294.

A fentiekkel nem állíthatjuk, hogy a nyugatnémet jelenlét a felsőoktatásban, tudományos életben a magyar politikai vezetés számára pozitív (vagy akár csak semleges fejlemény) lett volna, az alapvető politikai szembenállás várható „káros hatásai” miatt nem fogadták lelkesen ezeket a tendenciákat, valamint reálisan érzékelték az NSZK-szervezetek széleskörűbb anyagi lehetőségeit is:

A különböző nyugatnémet szervek az egyéni meghívásoknál és ösztöndíjak juttatásánál az ideológiai behatolás politikai céljait követik [...]. Magas ösztöndíjak juttatásával és egyéb kedvező feltételek megteremtésével igyekeznek megnyerni egyes személyeket, esetenként az NSZK érdekeit szolgáló megbízatások teljesítésére – például Humboldt-klubok alapítására – is felkérlik őket.¹⁰⁷

Az ösztöndíjak jelentette lehetőséget mint a hatásgyakorlás eszközt emeli ki egy másik forrás is:

A kapcsolatok fejlesztése érdekében a nyugatnémet hivatalos szervek – látszólag decentralizáltan, valójában központilag igen jól szervezett módon – mozgásba hozták legjelentősebb ösztöndíjosztó tudományos és kulturális intézményeiket.¹⁰⁸

A jelzett probléma a magyar külügyminisztériumban is szemet szúrt, és hogy az NSZK személyes kontaktusok kiépítését célzó stratégiáját keretek közé szorítsák, valamint az NDK szempontjait is tekintetbe vegyék, igyekeztek növelni az állami kontrollt. A magyar apparátusok (azon belül is a külügyminisztérium) feladata volt, hogy ellenőrzésük alatt tartsák az ösztöndíjak, szakmai utak ügyeit. Ennek módjáról a 3450/1964-es határozat is rendelkezett: „Magyar tudósok, műszaki szakemberek meghívásánál arra kell törekedni, hogy az NSZK szervei ilyen jellegű meghívásokat ne egyéni kapcsolatok, hanem az illetékes intézmények útján hivatalosan vagy félhivatalosan eszközöljenek.”¹⁰⁹ A kontroll azonban csak a szolgálati útlevelek igénybe vételekor valósulhatott meg, ezért a kontaktok állami szerveken át történő működtetésével igyekeztek ezt kiterjeszteni. Állami szervek alatt a külügyminisztérium mellett a Kulturális Kapcsolatok (1962-ig Kultúrkapcsolatok) Intézete értendő.¹¹⁰ (A két dokumentum

---

¹⁰⁷ MNL OL XIX-A-83-b, tárgy: „A Magyar Népköztársaság és a Német Szövetségi Köztársaság közötti kapcsolatokról”, előterjesztés a 3450/1964-es határozathoz.

¹⁰⁸ MNL OL XIX-7-1-K, 35. doboz, tárgy: „Az MSZMP PB 1964. november 3-i, valamint a kormány 1964. november 18-i magyar-nyugatnémet kapcsolatokra vonatkozó határozata végrehajtásának értékelése”.

¹⁰⁹ MNL OL XIX-A-83-b, tárgy: „A Magyar Népköztársaság és a Német Szövetségi Köztársaság közötti kapcsolatokról”.

¹¹⁰ „A fenti tendencia megváltoztatása céljából igyekeztünk a személyes összeköttetés útján kialakuló kapcsolatokat korlátozni, így pl. az egyéni alapon felajánlott ösztöndíjakat elhárítani oly módon, hogy azok elfogadását a KKI [Kulturális Kapcsolatok Intézete], illetve a KÜM – kevés kivételtől eltekintve – nem támogatta. Ez a korlátozás azonban szintén csak a szolgálati útlevéllel kiutazókat érintette. A jelzett időszakban arra törekedünk, hogy az NSZK-ba történő ösztöndíjas és egyéb kulturális jellegű kiutazások a magyar és nyugatnémet szervek közötti kapcsolatok alapján jöjjenek létre, hogy ezáltal is ellenőrzést tudjunk gyakorolni a kapcsolatok felé.” – MNL OL XIX-7-1-K, 35. doboz, tárgy: „Az MSZMP PB 1964. november 3-i, valamint a kormány 1964. november 18-i magyar-nyugatnémet kapcsolatokra vonatkozó határozata végrehajtásának értékelése”.

születése között eltelt egy évben tehát nem sikerült működő megoldással szolgálni a magánlátogatások kérdésére.)

Fontos hangsúlyozni, hogy a nyugatnémet-magyar kapcsolatok fejlődését tekintve a gazdasági szektor volt az első a sorban: miután a hatvanas évek első felében ez a szegmens fejlődésnek indult, nyugatnémet kezdeményezésre a kulturális terület is szóba került – ennek egyik markáns részét a fent ismertetett tendenciák képezték.¹¹¹ A kereskedelmi kapcsolatok fejlődése természetesen ugyancsak feszültség forrásává válhatott keletnémet-magyar viszonylatban, így igyekeztek ezt is előbb korlátok közé szorítani, majd pedig Kelet-Berlin számára elfogadhatóvá tenni.¹¹² A nyugatnémet-magyar kereskedelmi tevékenység koordinálása érdekében állították fel Budapesten és Frankfurtban a két ország kereskedelmi képviselőit, amelyek 1964-ben kezdték meg működésüket.

Ausztria évi két hallgatót fogadott Salzburgban nyári kurzusokon, valamint

Dr. Mádl¹¹³ elvtárs szerint, aki egy évig felelős pozíciót töltött be a bécsi Collegium Hungaricumban, számolni kell azzal, hogy – a magyar–osztrák kapcsolatok további javulásának eredményeként – belátható időn belül osztrák lektor érkezik Budapestre. Ezért fontos, hogy a keletnémet intézmények ezeket a tendenciákat a jövőben is pontosan elemezzék, és munkájuk során vegyék figyelembe. Ebből következik annak fontossága, hogy a lektorok rendszeresen informálják a [keletnémet] nagykövetséget.¹¹⁴

Utóbbi tehát ugyancsak részét képezte a lektorok politikai feladatainak („politische Arbeit”). Hogy az NDK reakciói mennyire eltúlzottak voltak, jól szemlélteti többek között az a tény is, hogy az említett osztrák lektor végül 1984-ben érkezett Budapestre, az államszocialista korszak első osztrák kulturális képviselője pedig 1976-ban nyílt meg.

5.3. A keletnémet diplomáciai szervek szerepe

A kulturális kapcsolatok terén kialakítandó egyeduralom fenntartása érdekében az NDK állami szervei egy diplomataképzésből és „kulturális dolgozókból” álló „hálózat” létrehozását vélték

---

¹¹¹ A magyar–nyugatnémet kapcsolatok áttekintő, rendszerező történetéhez ld. Schmidt-Schweizer/Dömötörfi 2008, 2014.

¹¹² Ehhez vö. pl. az MSZMP PB 1964. november 3-i, valamint a kormány 1964. november 18-i magyar–nyugatnémet kapcsolatokra vonatkozó határozatát (MNL OL XIX-A-83-b, tárgy: „A Magyar Népköztársaság és a Német Szövetségi Köztársaság közötti kapcsolatokról”). Mindezen tendenciák jól mutatják, hogy a gazdasági és politikai szükségszerűség szétválása a keleti-nyugati kapcsolatokban is megmutatkozott, és nem kivétel ez alól Kelet- és Nyugat-Németország kapcsolatrendszerének fejlődése sem. Terjedelmi okokból mindösszesen említésszinten foglalkozhatok a gazdasági és politikai kapcsolatokkal, a források alapján azonban mind az NSZK-magyar kereskedelem mértékének mutatói, mind a Hallstein- és Ulbricht-doktrínák hatása fontos szempontokkal járulnának hozzá a nyugatnémet-magyar kapcsolatok 60-as évekbeli történetéhez.

¹¹³ Mádl Antal 1964 és 1989 között volt az ELTE Német Nyelv és Irodalom Tanszékének a vezetője (és szerzője a tanszék történetét feldolgozó, jelen dolgozathoz is felhasznált kiadványnak).

¹¹⁴ BArch DR 3/2294.

hasznosnak.¹¹⁵ Ennek része volt a négy keletnémet lektor, az NDK Kulturális és Tájékoztató Irodája (1966-tól Központja),¹¹⁶ valamint a nagykövetség vezetője, munkatársai. A lektorok és a nagykövetség közötti intenzív kapcsolattartás szükségességére már Siebert 1961-ben írt jelentése is felhívta a figyelmet, ekkor még csak a politikai irányvonal kijelölése volt a cél: „A jövőben mindenképpen szükséges a lektorokkal negyedévente egyszer találkoztatni szervezni, ahol a követség munkatársainak beszélniük kellene a politikai és ideológiai problémákról, ami a lektor tevékenységére nézve nem lebecsülendő segítséget jelentene.”¹¹⁷ Ennek nyomán több dokumentum is szorgalmazta a keletnémet állami szervek bevonását – vagy más szavakkal: a lektorok bekapcsolását az ezen intézmények által végzett „külföldi propagandamunkába” („auslandspropagandistische Arbeit”).¹¹⁸ A rendszeres konzultációk, a jelentéstétel és a személyes kapcsolatok szükségességét egy 1961-ben közzétett akciótervben deklarálták.¹¹⁹ A későbbiekben – ekkor már egyértelműen a német–német helyzet okozta „nyomás” árnyékában – ilyen módon diszponáltak a kulturális propagandára használható anyagok fölött, és kivették a részüket ennek gyakorlati megvalósításából is, programokat találtak ki, gondoskodtak a vendégségbe érkező művészekről stb.¹²⁰ Figyelemre méltó, hogy magyar részről csak a hatvanas évek második felében fogalmazódott meg az az igény, hogy beváltsák az 1961 óta fennálló NDK-iroda miatti kölcsönösség jegyében meglévő jogait, és hasonló intézményt rendezzenek be Kelet-Berlinben. A végül 1968-ban elkészült központot a Deák térihez hasonlóan frekventált helyen – az Alexanderplatz és a város egyik büszkeségének tartott tévétorony – közelében nyitották meg, ám technikai okokból csak 1973-ban. Ezt persze magyarázhatjuk azzal, hogy az NDK-ban nem élt olyan nagy számú magyar, mint az MNK-ban a magyarországi németek, és a felállítás szükségességét nagymértékben az NDK-ban tevékenykedő, tízezres létszámú magyar munkás kulturális igényeinek kielégítésében látták.

---

¹¹⁵ A helyzetértékelők összeállításába az összes érintett fél bekapcsolódott. Vö. uo.

¹¹⁶ Niessen téved, amikor a Tájékoztató Központ kapcsán azt említi, hogy az intézmény 1982-től foglalta el Deák téri helyét. Ez ugyanis már a központtá alakítás – amelyről a kormányközi szerződést 1966. június 10-én írták alá – utáni években bekövetkezett, az új, Deák tér 3. szám alatti épület megnyitójára egészen pontosan 1968. május 8-án, 15 órakor került sor (a dátum szándékoltan esik egybe a német kapituláció időpontjával, azaz második világháború európai harcainak lezárulásával). Vö. Niessen 2006: 116 és MNL OL XIX-7-1-k 31. doboz, tárgy: „NDK Kulturális és Tájékoztatói Központjának létrehozása”.

¹¹⁷ „Es sollte in Zukunft unbedingt vierteljährlich einmal eine Zusammenkunft mit den Lektoren durchgeführt werden, dabei sollten auf jeden Fall Mitarbeiter der Botschaft zu wichtigen politischen und ideologischen Problemen sprechen, was für die Tätigkeit des Lektors eine nicht zu unterschätzende Hilfe bedeuten würde.” – BArch DR 2/7369 409.

¹¹⁸ Pl. BArch DR 2/7369 392. „A még szorosabb politikai együttműködés a követséggel és a Kulturális és Tájékoztató Irodánkkal kétségtelenül segíteni fogja a lektorok munkáját ebben a tekintetben.”

¹¹⁹ BArch DR 2/7369 370–372.

¹²⁰ Ez az 1965-ös, már idézett barátság hetén is így zajlott: „A barátsági napok keretében képzőművészeti kiállítást kívánunk rendezni. A kiállítási anyagot az NDK Kulturális és Tájékoztatói Irodája bocsátja rendelkezésünkre.” – MNL OL XIX-7-1-K, 35. doboz, tárgy: „Eseménynapló”.

Meglátásom szerint elmondható, hogy Kelet-Németország saját központját – az ismertetett helyzetéből adódóan – jóval kiterjedtebb célokra használta, mint a Magyar Népköztársaság kelet-berlini kulturális kirendeltségét – így pl. a lektorátusok támogatására is.

Partnerintézmény az MNK-ban	Partnerintézmény az NDK-ban	Tanárcsere időtartama (hét)
Tanárképző Főiskola, Szeged	Pedagógiai Főiskola, Potsdam	2
Tanárképző Főiskola, Pécs ¹²¹	Pedagógiai Intézet, Lipcse	2
Tanárképző Főiskola, Eger	Pedagógiai Intézet, Erfurt	2
Felsőfokú Tanítóképző Intézet, Sárospatak	Pedagógiai Intézet, Bautzen	1
Kossuth Lajos Tudományegyetem, Debrecen	Rostocki Egyetem	3
Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem, Budapest	Friedrich List Közlekedési Főiskola, Drezda	3
Nehézipari Műszaki Egyetem, Miskolc	Freibergeri Bányászakadémia	3
Nehézipari Műszaki Egyetem, Miskolc	Otto von Guericke Műszaki Főiskola, Magdeburg	3
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest	Friedrich Schiller Egyetem, Jena	3
József Attila Tudományegyetem, Szeged	Ernst Moritz Arnd Egyetem, Greifswald	3
Veszprémi Vegyipari Egyetem	Leuna-Merseburgi Vegyipari Főiskola	3
Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem, Budapest	Berlini Közgazdasági Főiskola	3
Agrártudományi Főiskola, Debrecen	Rostocki Egyetem	4
Agrártudományi Főiskola, Keszthely	Martin Luther Egyetem, Agrártudományi Kar, Halle	4
Debreceni Orvostudományi Egyetem	Rostocki Egyetem	4
Pécsi Orvostudományi Egyetem	Orvostudományi Akadémia, Erfurt	4
Szegedi Orvostudományi Egyetem	Martin Luther Egyetem, Orvostudományi Kar, Halle	2

3. táblázat: Barátsági szerződések magyar és keletnémet felsőoktatási intézmények között¹²²

6. Összegzés

A lektorátusok anyagából egy szerteágazó és összetett feladatkörrel bíró intézmény képe rajzolódik ki. A lektorok bekapcsolódtak a tanszékek munkájába, amely – főleg vidéken, az újjászervezések miatt – a tananyag előállítását, szövegek válogatását jelentette, hogy megkönnyítsék oktatói tevékenységüket. Az otthonról támasztott elvárásoknak megfelelően a „haladó” szerzők műveivel töltötték fel és bővítették a tanszéki könyvtárakat.

¹²¹ A barátsági szerződés előkészítésében Hans Berthold pécsi lektor vállalt kiemelkedő szerepet (BArch DR 2/7369 387). Eppen ezen összeköttetések miatt Pécsre a lipcsei intézmény küldte a lektorokat is. A többi intézmény esetében ez nem feltétlenül volt így: ebben a helyzetben a tanárképzési specializáció jelenthet magyarázatot.

¹²² MNL OL XIX–7–1–K 28. doboz, tárgy: „1967–68 évi kulturális munkaterv kiegészítő jegyzőkönyve”.

Kurzuskínálatukat igyekeztek úgy összeállítani, hogy abban az NDK-t érintő kérdések, illetve az 1945 utáni politika, kulturális élet problémái – és mindezek keletnémet olvasatai – is helyet kapjanak. Emellett a publikálás, előadások vállalása az egyetemi órákon kívül is lehetőséget biztosított arra, hogy a keletnémet állam tudományos és művészeti felfogását nyilvánosan képviseljék, egyszersmind tapasztalatokat gyűjtsenek ezen a területen. A lektorátusokban rejlő lehetőségek felértékelésében döntő szerepet játszott a németszakosok (és a közoktatásban németet tanulók) számának növekedése. Ez a folyamat csak 1956 után gyorsult fel. Más szempontból késleltető funkciója volt az 1956-os forradalomnak: a vidéki lektorátusokat csak 1958-ban állították fel. A lektorok által közreadott jelentések és statisztikák erről és a magyar felsőoktatás germanisztikájának helyzetéről is adalékokkal szolgálnak.

A téma kapcsán felmerült tényezők közül azonban a legerőteljesebben a nyugatnémet–magyar kapcsolatok alakulása hatott: hogy az 1965 táján készült jelentésekben a korábbiakkal ellentétben ekkora figyelmet szentelnek a nyugatról érkező behatások kivédésére, az NSZK–magyar kapcsolatokban végbement több komponensre osztható változásokat jelzi, azaz a kereskedelmi kapcsolatok fejlődésével kialakuló kulturális összeköttetéseket. Tették ezt annak ellenére, hogy a magyar politikai vezetés – pontosan ismerve az ezzel kapcsolatos elvárásokat – ügyelt a nyugatnémet kezdeményezések keretek közé szorítására. 1973 után sem született hosszú ideig kulturális egyezmény, és nem állt fel nyugatnémet kulturális központ sem. A lektorátusok szempontjából leginkább az ösztöndíjak, tudományos kapcsolatok keltettek feltűnést. Az NDK szervei erre válaszul, a „Systemkonkurrenz” sémájába illeszkedve magas számban kínáltak ösztöndíjakat a magyar felsőoktatás szereplői számára – ezek közül az előzőekben főként a germanisztikai kötődésűeket mutattam be. Az érvényesülés a lektorok, a Kulturális és Tájékoztató Iroda (Központ) és a diplomáciai képviselet kooperációjában valósult meg.

A kutatás továbbfejlesztésére számos lehetőség kínálkozik. Minden bizonnyal tanulságos volna a lektorok, a Budapesten tartózkodó keletnémet diplomaták (a kultúrattasé), valamint a Tájékoztató Iroda (Központ) munkatársai állambiztonsági érintettségének vizsgálata a volt berlini Stasi-központ helyén működő BStU-ban.¹²³ Terjedelmi okokból le kellett mondanom a dolgozatban is említett nyelv- és tankönyvek tartalmi és módszertani elemzéséről is. Úgy vélem, az NSZK–magyar diplomáciai kapcsolatok rendezésével új alapra került nyugatnémet jelenlét – a fentiek miatt kétségkívül – új fejleményeket hozott a magyarországi lektorátusok rendszerébe is. Ennek vizsgálata és bemutatása azonban újabb kutatás feladata lesz.

---

¹²³ Der Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik.

7. Felhasznált források

Bundesarchiv (BArch)

DR 1 Ministerium für Kultur der DDR

DR 2 Ministerium für Volksbildung der DDR

DR 3 Ministerium (1967-ig Staatssekretariat) für das Hoch- und Fachschulwesen der DDR

Auswärtiges Amt – Politisches Archiv (PA AA) – M1, Ministerium für Auswärtige Angelegenheiten – Ungarische Volksrepublik

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) – 1945 utáni gyűjtemény

MNL OL XIX-7-1-K Külügyminisztérium, Német Demokratikus Köztársaság, általános ügykezelésű iratok

MNL OL XIX-7-1-J Külügyminisztérium, Német Demokratikus Köztársaság, titkos ügykezelésű (TÜK) iratok

Dokumente der Außenpolitik der Regierung der Deutschen Demokratischen Republik 1959. VII. Berlin (Ost): Rütten&Loening 1960.

Dokumente der Außenpolitik der Deutschen Demokratischen Republik 1967. XV. 2. kötet. Berlin (Ost): Rütten&Loening 1970.

8. Szakirodalom

Bernáth, Árpád (1995): Das Wechselspiel zwischen Zentrum und Peripherie. Die Universitäten von Pécs, Debrecen, Szeged und die ungarische Germanistik. In: König, Christoph (szerk.): Germanistik in Mittel- und Osteuropa (1945–1990). Berlin, New York: De Gruyter, 256–270. <https://doi.org/10.1515/9783110887068.271>

Mádl, Antal (1995): Deutsche Sprache und Germanistik in Ungarn zwischen Motivation und Gegenmotivation. In: König, Christoph (szerk.): Germanistik in Mittel- und Osteuropa (1945–1990). Berlin/New York: De Gruyter, 271–282. <https://doi.org/10.1515/9783110887068.256>

Niessen, James P. (2006): Német nyelvű könyvek beszerzése három budapesti nagykönyvtárban 1900–1990. Kulturális viszonyok és könyvtári szereposztás. 2. rész, 1945–1990. In: Könyvtári Figyelő 1, 109–129.

Praxenthaler, Martin (2002): Die Sprachverbreitungspolitik der DDR. Die deutsche Sprache als Mittel sozialistischer auswärtiger Kulturpolitik. Frankfurt/M.: Peter Lang (= Duisburger Arbeiten zur Sprach- und Kulturwissenschaft). <https://doi.org/10.1515/infodaf-2004-2-376>

- Poprády, Judit (1995): A Magyarországi Németek Szövetségének Története. In: *Fons* 2/2, 221–258.
- Schmidt-Schweizer, Andreas/Dömötörfi, Tibor (2008): Adenauer és a keleti „olvadás”. Az NSZK, a Szovjetunió és Magyarország viszonyáról 1955–1956-ban. In: *Világtörténet* 3–4, 59–66.
- Schmidt-Schweizer, Andreas/Dömötörfi, Tibor (2014): A magyar–nyugatnémet kapcsolatok dinamikus időszaka: a diplomáciai kapcsolatok felvételétől a határnyitáshoz, 1973–1989. In: *Külügyi Szemle* 4, 19–43.
- Tóth, Ágnes (2017): Németek Magyarországon 1950–1970. Akadémiai Doktori Értekezés. Budapest, http://real-d.mtak.hu/1105/7/dc_1420_17_doktori_mu.pdf.
- Vizkelety, András (2012²): *Múltidőben. Visszaemlékezés*. Budapest: Argumentum.
- Wentker, Hermann (2007): *Außenpolitik in engen Grenzen. Die DDR im internationalen System 1949–1989*. München: Oldenbourg (= Quellen und Darstellungen zur Zeitgeschichte 72). <https://doi.org/10.1524/9783486707380>
- Wentker, Hermann (2008): Bedroht von Ost und West. Die Entstalinisierungskrise von 1956 als Herausforderung für die DDR. In: uő/Engelmann, Roger/Großbölting, Thomas (szerk.): *Kommunismus in der Krise. Die Entstalinisierung 1956 und die Folgen*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht (= Analysen und Dokumente – Wissenschaftliche Reihe des Bundesbeauftragten 32), 149–166.